

JAKOB WOLF

GUDSTJENESTEN

Tidsskriftet Fønix, Årgang 2018, s. 204–209

Anmeldelse af Jakob Wolf: Gudstjenesten. Fænomenologisk set

Kristoffer Garne, valgmenighedspræst

*Dette værk er licenseret under en Creative Commons Kreditering-
IkkeKommerciel-IngenBearbejdelse 2.5 Danmark Licens.*

Tidsskriftet Fønix
www.foenix1976.dk
ISSN 2446-175X

Anmeldelse af Jakob Wolf: Gudstjenesten. Fænomenologisk set

Tillad mig at begynde denne anmeldelse med en personlig anekdote: På mit tredje semester af teologistudiet (2011) blev jeg undervist af Jakob Wolf i etik og religionsfilosofi – eller rettere: det blev jeg ikke, for der var en eller anden atmosfære i undervisningslokalet, som gjorde, at jeg blev grebet af rastløshed og gentagne gange ikke magtede at sidde timen igennem. Derfor læste jeg selv op til eksamen, men med det resultat, at jeg måtte af finde mig med en dårlig karakter, fordi jeg havde tilegnet mig stoffet på en lidt for selvstændig og ikke-rodfæstet måde. Jeg nævner bl.a. dette, fordi en hovedtanke i Jakob Wolfs nye bog *Gudstjenesten. Fænomenologisk set* netop er atmosfærens afgørende betydning.

Denne oplevelse fik mig til i flere år at vige udenom Jakob Wolfs undervisning og hans bøger, indtil en god ven i 2015 forærede mig bogen *Det guddommelige – fænomenologisk set*, som er første bind i en trilogi, hvori *Krop og atmosfærer* fra 2017 er det andet og den just udkomne *Gudstjenesten* det tredje bind. Derfor ærgrer jeg mig i dag over, at jeg ikke for syv år siden tvang mig selv til at sidde med til undervisningen, da jeg sidenhen er kommet til at betragte Jakob Wolf som en af de mest interessante nulevende teologer – ikke mindst fordi han evner ikke alene at tænke selvstændigt, men også at udfolde sin tænkning i velskrevne og overskuelige bøger på dansk (foruden den nye trilogi bør især fremhæves *Den skjulte Gud* fra 2001 om naturlig teologi og *Jobs tårer* fra 2009 om theodicé-problemet).

I en selvstændig videreførelse af Løgstrups teologi slår Jakob Wolf – under inspiration af den såkaldte 'nye fænomenologi' hos Hermann Schmitz, som han præsenterer i *Krop og atmosfærer* – til

lyds for en teologi, der beskæftiger sig ikke alene med skaberværket, men også med de erfaringer og følelser, som den fænomenologiske beskrivelse kan afdække, og som sættes i forhold til den mere traditionelle teologi, ikke mindst salmebogen og Luthers forfatterskab. I denne bestræbelse har Wolf fundet inspiration i Rudolf Ottos nu efterhånden klassiske værk *Das Heilige* fra 1907 om erfaringer af det hellige. Wolf foretrækker dog at benævne det hellige ved begrebet det guddommelige (jf. titlen på trilogiens første bind).

I sin nye bog beskæftiger Wolf sig med gudstjenesten som fænomen og med den danske højmesse specifikt i et forsøg på at vise os, at det ikke er forkyndelsen af et budskab, der bærer gudstjenesten, men derimod følelsen (eller atmosfæren, som Wolf her foretrækker at kalde det) af det guddommelige. Helt overordnet set må man sige, at Wolf i en række overbevisende analyser demonstrerer, at der absolut intet går af kristendommen, fordi den har atmosfæriske, kultiske og ceremonielle træk til fælles med andre religioner, snarere tværtimod: Kristendommen og dens gudstjeneste er sand, fordi den formår at kultivere vores følelser, stemme sindet og oplade os til livet ved gennem kulden at forene os med den Gud, som i Kristus har forenet sig med os. Derfor er det heller ikke prædikenen og de teologiske udsagn, men først og fremmest nadveren og musikken, der er hhv. gudstjenestens centrum og dens bærende sammenhæng.

Taget i betragtning, at bogen med sine knap 140 sider kan læses på en uforstyrret eftermiddag, rummer den et væld af afklarende og opbyggelige beskrivelser og analyser af enkeltfænomener i gudstjenesten i særdeleshed såvel som i den kristne religion og menneskelivet i almindelighed. Bogen må er særdeles velskrevet og en fornøjelse at læse, idet det dog må anholdes, at den essayistiske stil med de korte sætninger og den undertiden frappe-

rende brug af billeder og udtryk (enkelte passager nærmer sig en meget suggerende poetisk, stil, som er en fryd at læse) nogle gange dominerer på bekostningen af klarhed i tanken og strukturen. Gudstjenestens konkrete udtryk forsvinder ofte af syne i de enkelte analyser.

Bogens største svaghed er også dens styrke: Jakob Wolf kender tilsyneladende ikke meget til den liturgiske og praktisk-teologisk litteratur, hvilket betyder, at hans analyser og beskrivelser af gudstjenesten ofte står og falder med, at man er enig eller kan nikke genkendende til det, han beskriver (Wolf skriver selv, at dette ligger i selve fænomenologiens væsen). Det betyder til gengæld, at bogen kan læses uden nogen særlige fagspecifikke forkundskaber. Dens udsagn taler for sig selv og vækker således enten til bekræftende opbyggelse eller ægger til modsigelse og dermed til afklaring af læserens egne synspunkter.

Man kan som læser med fordel gå til bogen med den forventning, at den snarere end en bog om gudstjenesten er et eksempel på og en introduktion til Jakob Wolfs religionsfænomenologi med gudstjenesten som omdrejningspunkt – men det bliver den ikke ringere af. Det grundlæggende hovedsynspunkt er, at, subjekt-objekt-filosofien gennemgående er forkert, for følelser er ikke noget, der sker i mig, men noget, som findes i rummet, i den fælles verden, og som jeg kan blive ramt eller grebet af (jf. fx udtrykker *rædselsslagen*). Det er en af hovedgrunde til, at Wolf foretrækker at tale om atmosfærer fremfor erfaringer. Disse atmosfærer er ikke noget indre, de findes derude. Derfor kan beskrivelsen af følelsen af det guddommelige forliges med den kristne teologi om Guds nærvær.

Dette grundsynspunkt medfører et principielt opgør med det 20. århundredes afvisning af skabelsteologien og den kierkegaardske-barthske forestilling om den uendelige kvalitative af-

stand mellem skaberen og skabningen. I Wolfs teologi må kategorier som forkyndelsen og Guds ord vige pladsen for tydningen og følelsen af det guddommelige (OBS: Dette er ikke lig med en tilbagevendende til en schleiermachersk følelsteologi, fordi den 'nye fænomenologi' ikke beskriver følelserne som subjektive indtryk, men som overpersonlige atmosfærer).

Jeg vil anbefale enhver med interesse for kristendommen og gudstjenesten at stifte bekendtskab med Jakob Wolfs fænomenologiske beskrivelser, men jeg vil gerne kritisere den præmis, som han angiver for den i sit forord: "Den fænomenologiske forståelse af gudstjenesten som et kunstværk, der kultiverer en følelse, er en afmytologiseret forståelse af gudstjenesten som et kultudrama, der på magisk vis realiserer myten." Her nærmer Wolf sig, hvad man kunne kalde en fænomenologisk panegyrik eller en unødigt polemisk apologetik, som afslører det, der for mig at se er hovedproblemet i Wolfs teologi, og grunden til, at den ikke kan stå alene. Lad mig forsøge at formulere denne indvending som en række spørgsmål til Wolfs bog og hans teologi:

Hvorfor skal den fænomenologiske beskrivelse erstatte traditionelle teologiske diskurser og gamle udtryksformer? Hvorfor kan den ikke nøjes med at supplere og retlede disse? Hvem siger, at det mytiske sprog i alle henseender er blevet forældet (det gør Bultmann for en snæver betragtning måske, men ham er Wolf ellers også kritisk over for)? Hvorfor må der ikke udspille sig et mytisk drama i gudstjenesten?

Når Jakob Wolf ikke nøjes med at udføre sine fænomenologiske beskrivelser og lade dem tale for sig selv, men også føler sig kaldet til at forsvare dem, medfører det ofte, at han efter min mening ganske unødigt kommer til at tage afsked med de forståelsesmuligheder eller aspekter ved gudstjenesten, som hans fænomenologiske tilgang ikke tager sigte på. På den måde kommer han til at

gøre sig selv blind for andre teologers hævdvundne indsigter. Selvom Wolf gør ret i at fastholde, at gudstjenesten kan og må forstås som kult, som kultivering af følelserne, som noget, der også taler til sanserne, og som derfor er mere end de teologiske formuleringer, så udelukker det vel ikke, at den også er forkyndelse og lære fremsat i en blanding af teologiske diskurser (prædiken), liturgiske formler og mytologisk billedsprog? Der er vel immervæk en intim sammenhæng mellem 'den kristne tros elementære indhold' og 'gudstjenestelig praksis', for nu at bruge to udtryk fra anordningen for konfirmandundervisning? Det er Wolf næppe uenig i, men flere formuleringer leder en til at tro det.

Et hovedudtryk i Wolfs bog, der samtidig danner overskrift på bogens længste kapitel, er "Gudstjenestens analoge sammenhæng", som for Wolf først og fremmest er musikken og de følelsesmæssige og 'poetiske' forbindelser mellem de enkelte led. Men man kunne vel også forfægte det standpunkt, at gudstjenestens sammenhæng (også) hviler på den bibelske frelseshistorie? Man kan vel ikke meningsfuldt tage del i alle aspekter i højmesen uden at kende lidt til den grundlæggende kristne lære og den bibelske grundfortælling?

Wolf henviser selv henkastet til den canadiske litteraturkritiker Northrop Frye (hvis navn han dog konsekvent staver forkert som Frey), hvis teori om de grundlæggende, strukturerende myter eller 'kerygmaer' Wolf med fordel kunne have overvejet nærmere, inden han helt hengav sig til at betragte gudstjenesten udelukkende som kult og kunstværk. Ligeså kunne han måske have overvejet, hvilke implikationer der ligger i, at en nyere, i Danmark efterhånden ret kendt teolog som Alexander Deeg beskriver gudstjenesten som "Wort-Kult". Han kunne også have set nærmere på Regin Prenters beskrivelse af den kristne gudstjeneste som den 'perfekte forening af det kultiske og det kultkritiske'. Dette blot for at anbe-

fale to oplagte samtalepartnere. For ligeså uforlignelig Jakob Wolf er i sin rehabilitering af det kultiske og af følelsernes gyldighed, ligeså irriterende er han, når hans anskuelser fremsættes i en unødigt polemisk afstandtagen fra andre teologier, eller ligefrem fra profeten Hoseas' kultkritik, som det sker et sted.

Med disse kritiske bemærkninger in mente vil jeg dog ikke tøve med at gentage min anbefaling af Wolfs bog og hans syn på gudstjenesten. Jeg vil også gerne fremhæve den som en besindig stemme i den aktuelle diskussion om gudstjenesten fornyelse. Wolfs tilgang formår nemlig at balancere mellem de to liturgiske faldgruber, hhv. sproglig 'pædagogisering' og æstetisk 'opritualisering'. Lad mig slutte med et citat, der antyder dette, samtidig med at det indeholder en befriende relativering af vigtigheden i selve den liturgiske udførelse:

"Hvis det er en forudsætning for, at gudstjenesten lykkes, at den bliver perfekt udført, så mener man, at det er udførelsen, der er det væsentlige, og ikke det, den lader skinne igennem. Gudstjenesten er så ikke et medium, men er blevet til sagen selv."